

## ENCIKLOPEDIJA ŽIVIH

## Octavio Paz

*Drugi glas*

Literatura in umetnost sta danes v nevarnosti: ne ogrožata ju doktrina ali politična stranka, ampak brezoblični, brezdušni in neusmerjeni ekonomski proces. Trg je krožen, neoseben, nepristranski, neomajen. Nekateri bodo rekli, da tako tudi mora biti. Morda. Toda slepi in gluhi trg ne mara literature ali tveganja in ne ve, kako izbirati. Njegovo cenzorstvo ni ideološko: nikakršnih idej nima. Vse ve o cenah, vendar ničesar o vrednotah.

Vem, da se ni mogoče boriti proti tržni ekonomiji ali zanikati njenih prednosti. Toda zdaj, ko totalitarni socializem ne predstavlja več grožnje demokratičnim družbam, bo novi politični in socialni način razmišljanja morda dopustil manj nadležne oblike menjave. To je moje goreče upanje. Zdaj, ko so okrutne utopije, ki so okrvavile naše stoletje, izginile, je končno nastopil čas za začetek radikalne, bolj človeške reforme liberalne kapitalistične družbe. Preživljamo čase sprememb: ne revolucije, ampak v dolgoročnem in najglobljem smislu te besede upor – povratek k prvotnemu, k začetku. Nismo priče konca zgodovine, kot je trdil neki profesor iz Združenih držav, ampak novega začetka. Vstajenja prikritih resničnosti, ponovne uveljavitve tistega, kar je bilo pozabljeno in zatrto, kar nas lahko pripelje, kot se je to v zgodovini že dogajalo, do regeneracije. Vrnitve k prvotnemu so skoraj vselej upori: preнове, renesansa.

V drugi polovici 18. stoletja so se pojavili kompleksni in mogočni tokovi idej, občutij, upanj in sanj (nekaterih lucidnih, drugih norih), ki so se kristalizirali v francoski in ameriški revoluciji. Naša zgodovina, zgodovina našega časa, se začne z njima. Gibanje, rojeno iz teh dveh velikih revolucij, teče skozi 20. stoletje kot reka, ki ponika in se znova pojavlja na površju. Medtem ko teče, se spreminja; ko se spreminja, se neprenehoma vrača k svojim izvirom. Vsako novo pojavitev spremljajo nove ideje in hipoteze, utopije in programi socialnih in političnih reform. Filozofija razsvetljenstva se je spreminjala; iz liberalnega razmišljanja Tocquevillina oziroma Johna Stuarta Millarja so

pognale nove, nostalgilčne ideologije – o boljši preteklosti oziroma (enako kritilčne do sedanjosti) o svobodnejši, pravičnejši in mirnejši prihodnosti. Utopije so kmalu postale revolucionarni programi, pogosto z znanstvenimi pretenzijami. Velika zabloda preteklega stoletja je bila, da je pri znanosti iskalo podlago, ki jo je stara filozofija iskala v razumu oziroma v boŹjem razodetju.

Anarhistična in socialistična doktrina sta bili velika politilčna in socialna fermenta druge polovice 20. stoletja. Toda v našem stoletju sta veliki vojni, ki so jima sledile uničevalne revolucije v Aziji in ena v oddaljenih predelih Evrope, prekinili proces postopne spremembe, ki so jo napovedovali številni socialisti in demokrati. Totalitarizem, ki je nastal iz boljševistične različice marksizma, pa je bil zgolj izjalovitev socializma – še en dokaz, da materialni temelji zgodovine kljubujejo pretenzijam teorije. Danes smo priče izrazitemu zavračanju tako imenovanega znanstvenega socializma. Tisti, ki so verjeli v znanstveni socializem, morajo zdaj priznati, da omenjeni režimi niso bili nikoli zelo socialistilčni oziroma znanstveni. Toda ali razvrednotenje teh grozljivih eksperimentov prizadeva tudi libertarna, egalitarna prizadevanja, ki so pognala iz razmišljanj anarhistilčnih in socialistilčnih mislecev zadnjega stoletja? Ne verjamem, da je tako. Ob soočenju s krivičnostjo kapitalističnega sistema so si ti ljudje zastavljali številna vprašanja. Vprašanja, ki ostajajo brez odgovorov.

Res je, da je kapitalistični sistem pokazal neverjetno sposobnost prenavljanja: medtem ko je večkratno povečal svojo učinkovitost, se je reformiral in humaniziral. Na Zahodu vlada obilje in veliki, uspešni srednji razred danes vključuje veliko starega proletariata. Toda ta prosperiteta ostaja omejena zgolj na del človeštva. In kdo lahko zanika nepravilčnost in neenakost, ki še vedno obstaja pri večini najbolj razvitih narodov? Številne žalostne vidike potrošniške družbe? Evropejci in Severnoamerilčani niso zaradi obilja nič bolj dobrosrčni, pametnejši oziroma srečnejši. Da bi izmerili naše estetsko osiromašenje, našo moralno in duhovno revščino, se moramo samo primerjati z Atenci iz 5. stoletja pr. n. š., z Rimljani iz časa Trajana ali Marka Avrelija oziroma s Florentinci iz 15. stoletja.

Programi socialistilčnih in libertarnih piscev so bili pogosto naivni, simplicistični, včasih pa brutalni in despotski. Toda pomanjkljivosti, praznine, napake in pretiravanja teh pogramov in njihove velikanske zgodovinske napake ne izničujejo vprašanj, ki so si jih ti ljudje zastavljali. Po mojem mnenju prihaja čas, ko si bomo morali začeti znova zastavljati prav ta vprašanja. Naši odgovori bodo skoraj zagotovo drugačni in to je popolnoma normalno. Toda navdihovali jih bodo podobni motivi in zadovoljiti jih bodo morala podobna upanja. To so temeljna vprašanja. Pojavila so se ob rojstvu moderne dobe in v njih tako kot v semenu obstaja celotna zgodovina našega časa, njihove himere in nasprotja, njihove zablode in iluminacije. Brez tveganja hudega popreprostenja jih je mogoče strniti v tri pglavitne besede moderne demokracije: svoboda, enakost, bratstvo. Odnos med njimi je nejasen – ali še bolje: problematičen. Medsebojno si nasprotujejo. Kje je most, ki bi jih povezal?

Vsaj z mojega stališča je osrednja beseda trojice bratstvo. Drugi dve sta prepletani

z njo. Svoboda lahko obstaja brez enakosti in enakost brez svobode. Svoboda sama po sebi pogloblja neenakosti in spodbuja tiranije; enakost zatira svobodo in jo na koncu uniči. Bratstvo pa je vez, ki ju povezuje, vrlina, ki ju humanizira in harmonizira. Njeno drugo ime je solidarnost, živa dediščina krščanstva, moderna verzija častitljive besede dobrotljivost. Poznali je niso ne Grki ne Rimljani, zaljubljeni v svobodo, vendar brez občutka za resnično sočutje. Če upoštevamo naravne razlike med ljudmi, je enakost etična težnja, ki je ni mogoče uresničiti, ne da bi se zatekli k despotstvu ali k bratstvu. Moja svoboda se usodno sooča s svobodo drugega in jo poskuša uničiti. Edini most, ki lahko spravi ta dva brata, neprestano na konici meča drug z drugim – most, narejen iz prepletenih rok – je bratstvo. V času, ki prihaja, je mogoče novo politično filozofijo utemeljiti na tej skromni, preprosti, očitni resnici. Samo bratstvo lahko prežene krožno moro trga. Upoštevajte, da si niti ne predstavljam niti ne napovedujem te miselne izpeljave: je dedinja dvojne tradicije moderne – liberalna/socialistična tradicija. Ne gre za to, da bi jo morali ponavljati, morali bi jo transcendirati. To bi bila resnična prenova.

V luči teh idej, ali bolje upanj, prvotno zastavljeno vprašanje – kdo bere pesniške zbirke? – šele dobi svoj pravi smisel. V preteklosti so bralci poezije pripadali vladajočim razredom; grškim državljanom, rimskim patricijem in ekvitom, srednjeveškim duhovnikom, dvorjanom baročne dobe, intelektualcem, izhajajočim iz buržoazije. V nekaterih primerih so bili ti bralci resnično vladarji, veliki vladarji, na primer Periklej, Avgust in Hadrijan, ali pa slabotni, vendar občutljivi, na primer Filip IV. ("naš dobri kralj", kot ga imenuje Manuel Machado) in nesrečni cesar Hsan-t'ung oziroma razsvetljeni samodržci, kakršen je bil Friderik Veliki. Do velike spremembe pride v moderni dobi: od romantike dalje so bili bralci pesmi, tako kot tudi pesniki, samotarji in disidenti. Buržoazni pesniki in bralci, vendar uporniški do svojega družbenega okolja, svojega razreda in etike tega sveta. To je ena najbolj nespornih veličin buržoazije, družbenega razreda, ki je prevzel oblast z orožjem kritične misli, ne da bi ga kdaj prenehal uporabljati pri analizi samega sebe in svojega dela. Preverjanje zavesti in obžalovanje, ki ga spremlja, zapuščina krščanstva, to je bila in je najmočnejše zdravilo proti boleznim naše civilizacije.

V moderni tradiciji kriticizma in uporništva zavzema poezija položaj, ki je obenem centralen in ekscentričen. Centralen zato, ker je bila poezija od samega začetka bistveni del velikega toka kritike in prevrata, ki teče skozi 19. in 20. stoletje. Skoraj vsi naši veliki pesniki so prej ali slej sodelovali v teh osvobodilnih gibanjih. Toda edinstvenost moderne poezije je v tem, da je bila izraz resničnosti in sanj, ki je bil bolj ukoreninjen v preteklosti kot pa v intelektualni geometriji revolucionarjev in v konceptualnih ječah utopij. Na enem od svojih ekstremov se poezija dotika električne meje religiozne vizije. Zato je izmenoma revolucionarna in reakcionarna. Nič čudnega torej ni, da so se vse njene ljubezni končale z ločitvijo in s spreobrnitvami v odpadništvo. Poezija je bila od svojega rojstva pod nenadnimi bliski romantike, ki je uničila simetrije 18. stoletja, do nasilnih senc, ki jih meče naša lastna doba, neprestano

trmasto, neukrotljivo krivoverstvo. Nenehno cikcakajoče uporništvo do doktrin in cerkva. Istočasno pa nič manj stalna ljubezen do ponižane resničnosti, zaničevanje manipulacij fideizma in razglabljan racionalizma. Poezija: mejnik škandalov moderne.

Med revolucijo in religijo je poezija drugi glas. Njen glas je drugi zato, ker je glas strasti in videnj. Je onosvetna in tosvetna, pripada davno minulemu času in današnjemu dnevu, je antikvitetna brez starosti. Je krivoverska in pobožna. Nedolžna in perverzna, jasna in mračna, eterična in podtalna, samotarska in javna, v dosegu roke in vedno onkraj. Vsi pesniki, ki to res so, v dolgih ali kratkih trenutkih poezije slišijo drugi glas. To je njihov lastni glas, glas nekoga drugega, glas nikogar drugega, nikogaršnji glas in glas vsakogar. Pesnika od drugih moških in žensk ne razlikuje nič drugega kot ti trenutki – redki, čeprav pogosti – v katerih so s tem, ko so oni sami, tudi drugi. To je obvladovanje čudnih sil in moči, nenaden izbruh shranjenega duševnega vedenja, zakopanega v najbolj skritih globinah njihovega bitja, ali pa gre zgolj za edinstveno sposobnost povezovanja besed, podob, zvokov, oblik? Na ta vprašanja ni lahko odgovoriti. Vendar ne verjamem, da je poezija zgolj spretnost. In tudi če bi bila, od kod izvira? Skratka, ne glede na to, kaj naj bi bila, je gotovo, da velika nenavadnost poetičnega fenomena predstavlja bolezen, ki še vedno čaka zdravniško diagnozo. Stara medicina – pa tudi stara filozofija, začenši s Platonom – je pesniške sposobnosti pripisovala duševnim motnjam. Z drugimi besedami, gre za manijo, sveti bes, gorečnost, zanos. Toda manija je samo eden od polov motenj; drugi je absentia, notranja izpraznjenost, tista "melanholična apatija", o kateri govori pesnik. Polnost in izpraznjenost, polet in padec, gorečnost in melanholija: poezija.

Pesnikova nenavadnost postane še izrazitejša, ko upoštevamo njegov družbeni izvor. Vsi moderni pesniki, razen redkih aristokratov, so pripadali srednjemu razredu. Vsi so imeli univerzitetno izobrazbo. Nekateri so bili odvetniki, novinarji, zdravniki, profesorji in diplomati, drugi so skrbeli za stike z javnostjo in bili šefi oglaševalnih agencij, bankirji, poslovneži, pomembni in nepomembni birokrati. Redki, na primer Verlaine in Rimbaud, so bili paraziti in begunci pred zakonom. Toda Verlaine je imel majhno rento, Rimbaud pa je bil odpadnik provincialne buržoazije. Vsi so bili sad velike zgodovinske kreacije moderne, buržoazije. In prav zato so bili vsi, brez izjeme, izredni sovražniki moderne. Sovražniki in žrtve. Torej so bili – še en paradoks – popolnoma moderni. Krivoverski, kadar so dajali svoj blagoslov uveljavljenemu redu, tako kot Eliot, ali kadar so si nasprotovali, kot Claudel, oziroma kadar so deklamirali leninistične litanije, tako kot Brecht in Neruda; libertarni, kadar so mahali s svojo kadijnico, da bi odišavili demagoga, preoblečenega v Cezarja, tako kot Pound. Vsi, bodisi da so bili v uniformi ali v cunjah, ženske in moški, pesniki vseh spolov in nobenega, najrazličnejših poklicev, ver, strank in sekt, pesniki, ki so se potepali po vsem svetu, in tisti, ki niso nikoli zapustili svojega mesta, soseske, sobe: vsi ti so slišali, pa ne zunaj, ampak v svoji notranjosti (grmenje, kruljenje prebavil, šumenje vode), drugi glas. Nikoli glas tukaj in zdaj, ki je glas moderne, ampak glas od onkraj, drugi glas, tisti z začetka.

Enkratnost moderne poezije ne izhaja iz pesnikovih idej oziroma izhodišč: izhaja

iz njegovega glasu. To pomeni iz akcenta njegovega glasu. Gre za nerazložljivo, vendar nezgrešljivo modulacijo, zaradi katere je drugi. To ni znak izvirnega greha, ampak izvirne razlike. Protimoderna modernost naše poezije, razpete med revolucijo in religijo, oklevajoče med tem, da bi jokala kot Heraklit in se smejala kot Demokrit, je prestop. Toda prestop, ki je skoraj vselej nenameren, brez pesnikovega namena. Kot sem že povedal, izvira iz prvotne razlike; ne gre za dodatek oziroma protezo, kot so umetni zobje ali lasulja, ampak za samo bistvo poezije v moderni dobi. Razlog enkratnosti poezije je zgodovinski. Pesem je lahko moderna zaradi svoje teme, jezika in oblike, toda zaradi nedoumljive narave je njen glas protimoderen, izraža resničnosti, ki niso zgolj veliko starejše, ampak so tudi nedotakljive za zgodovinske spremembe. Poezija je od paleolitika del življenja človeških družb; niti ena družba ne obstaja, ki ne bi poznala take ali drugačne oblike poezije. Toda čeprav je bila povezana s povsem določeno zemljo in zgodovino, je bila poezija v prav vseh svojih pojavnih oblikah vedno odprta za nadzgodovinsko onkraj sebe. Pri tem ne mislim religioznega onkraj: govorim o percepciji druge strani resničnosti. Ta percepcija je bila v vseh obdobjih domača vsem ljudem; to je izkušnja, za katero menim, da je bila pred vsemi religijami in filozofijami.

V svetu, ki mu vlada logika trga ali v komunističnih deželah državno planiranje, je poezija dejavnost, ki ne prinaša nikakršnega plačila. Njene produkte je komajda mogoče prodajati in so skoraj popolnoma neuporabni (razen kot propaganda v diktaturah in totalitarnih ideokracijah). Za moderno pamet, ne glede na to, da sama tega ne bo priznala, je poezija energija, čas in talent, ki se je usmeril v nepotrebne teme. Kljub vsemu temu pa poezija kroži in jo berejo. Zavrača trg, ne stane skoraj nič, gre od ust do ust, tako kot zrak in voda. Njene vrednosti in uporabnosti ni mogoče meriti; človek, bogat s poezijo, je lahko berač. Prav tako pesmi ni mogoče zbirati; treba jih je trošiti. To pomeni, da jih je treba izgovarjati. Velika skrivnost: pesem vsebuje poezijo samo, če je ne zadržuje; poezijo je treba dajati, deliti, natakati kot vino iz steklenice in vodo iz vrča. Vse umetnosti, še posebno slikarstvo in kiparstvo, ki imajo obliko, so stvari; lahko jih hranimo, prodajamo in uporabljamo kot predmete finančne špekulacije. Tudi poezija je stvar, toda stvar, ki je skoraj enaka ničli: narejena je iz besed, je piš zraka, ki ne zavzema skoraj nikakršnega prostora. Pesem v nasprotju s slikarstvom ne prikazuje nikakršnih podob: je besedno zaklinjanje, ki pri bralcu ali poslušalcu vzbuja pršec mentalnih podob. Poezijo poslušamo z ušesi, vidimo pa jo lahko samo s svojimi mislimi. Njene podobe so dvoumna bitja: oblike in ideje, zvoki in tišina.

V zadnjih dvesto letih je imela poezija to funkcijo, da nas je opominjala na obstoj preteklosti. Tudi poezija jutrišnjega dne ne more biti drugačna. Ni njen namen, da bi skrbela za nove ideje, ampak da bi razglašala tisto, kar je bilo stoletja trmasto pozabljeno. Poezija je spomin, ki postane podoba, in podoba, ki postane glas. Drugi glas ni glas iz groba: je glas trdno spečega človeka v srčki človeštva. Star je tisoč let in toliko kot vi in jaz, pa tudi rojen še ni bil. Je naš ded, brat in naš pravnuk.

Seveda ne moremo vedeti, katero pot bodo ubrala ljudstva 21. stoletja. Morda



nova filozofija, ki naj bi odgovorila na plemenita vprašanja, s katerimi se je začela moderna doba, ni nič drugega kot nespametno upanje, stvar, ki bi se morala zgoditi, pa jo je zgodovina za vselej postavila na stranski tir. To bi bilo strašno, kajti zdaj je mogoče na različnih koncih sveta videti zlovesče znake vračanja starih religioznih strasti, nacionalističnega fanatizma in čaščenja plemena. Upanja in strasti, ki so jih zatirali liberalni racionalizem in režimi, ki so se šopirili z masko "znanstvenega socializma", se znova pojavljajo. Že v preteklosti so bili smrtonosni in bodo spet, če nam jih ne bo uspelo vsrkati in sublimirati.

Ne glede na to, kaj bo prihodnost prinesla človeštvu, se mi zdi eno gotovo: institucija tržne ekonomije, ki je danes na vrhuncu, se bo spremenila. Gotovo ni večna; nobena človeška stvaritev ni. Ne vem, ali jo bo spremenila človeška modrost ali pa jo bodo uničila njena pretiravanja in nasprotja. V drugem primeru bo za seboj potegnila institucije demokracije – možnost, ob kateri vztrepetam od strahu, ker se bomo potem znašli v mračni dobi, kot se je v zgodovini zgodilo že več kot enkrat. Konec grško-rimskega sveta, propad civilizacij v Indiji in na Kitajskem, stoletja letargije, v katero je padel islam. Naj se zgodi karkoli, jasno je, da je treba nezmerno, neumno in samomorilsko trošenje naravnih bogastev nemudoma končati, če želi človeštvo na Zemlji preživeti. Vzrok velikega razsipanja bogastev – današnjega in prihodnjih življenj – je krožni proces trga. Trg je visoko učinkovit, vendar nima cilja; njegov edini namen je producirati več, da bi lahko več trošili. Nespametnost ekonomskih politik vlad večine nerazvitih držav Latinske Amerike, Azije in Afrike je samo še dodatno prispevala k splošnemu uničevanju in zastrupljanju jezer, rek, morij, dolin, gozdov in gora. Nobeni od preteklih civilizacij ni vladala tako slepa, mehanična, uničevalna usoda.

Kriza, ne glede na to, kakšne so naše politične in družbene institucije, in neodvisno od naših prepričanj in stališč, nas je že zajela, postaja vse hujša in vse bolj grozeča. Brez pretiravanja je mogoče celo reči, da glavna tema zadnjih dni tega stoletja ni politična organizacija oziroma reorganizacija naših družb, ampak resno vprašanje: kako zagotoviti preživetje človeštva? Kakšna je ob soočenju s tem torej lahko funkcija poezije? Kaj ima povedati drugi glas? Že prej sem dokazoval, da bo v primeru, če se bo pojavila nova politična misel, vpliv poezije posreden: spominjala nas bo nekaterih skritih resničnosti, jih vračala v življenje in jih predstavljala. In ob soočenju z vprašanjem preživetja človeštva na zastrupljenem in razdejanem planetu se poezija ne more odzvati nič drugače. Njen vpliv mora biti posreden: sporočati, predlagati, navdihovati. Ne logično demonstrirati, ampak prikazovati.

Operativni način poetične misli je imaginacija in imaginacijo v bistvu sestavlja sposobnost umeščanja nasprotujočih si oziroma različnih realnosti v medsebojno zvezo. Vse poetične oblike in lingvistične figure imajo eno skupno lastnost: iščejo in pogosto najdejo prikrite podobnosti. V najskrajnejših primerih združujejo nasprotja. Primere, analogije, metafore, metonimije in drugi pripomočki poezije – vsi so nagnjeni k ustvarjanju podob, v katerih je to in ono, eno in drugo, posamezno in množica, združeno. Poetični proces si jezik zamišlja kot oživiljeni univerzum, prekrizan z dvojnim

tokom privlačnosti in odbojnosti. Te povezave in delitve, ljubezenske zveze in ločevanja zvezd, celic, atomov in ljudi so poustvarjene v jeziku. Vsaka pesem, ne glede na subjekt, obliko in ideje, ki jo oblikujejo, je predvsem miniaturni animirani kozmos. Poezija združuje "deset tisoč stvari, ki sestavljajo vesolje," kot so trdili stari Kitajci.

Kot ogledalo bratstva kozmosa je pesem model, kakšna bi človeška družba lahko bila. Ob soočenju z uničevanjem narave ponuja živ dokaz bratstva zvezd in elementarnih delcev, kemikalij in zavesti. Poezija, ki skrbi za našo imaginacijo, nas uči prepoznavati razlike in odkrivati podobnosti. Vesolje je živo tkivo podobnosti in nasprotij in vsaka pesem je praktična vaja iz harmonije in sloga, tudi ko je njena tema propad junaka, osamljenost zapuščene deklice ali potapljanje misli v mirno vodo ogledala. Poezija je protistrup tehnologiji in trgu. Ne glede na funkcijo poezije v našem in prihodnjem času jo lahko poenostavimo na to. Nič več kot to? Nič več.

Na začetku zastavljeno vprašanje – koliko in kakšni ljudje berejo poezijo? – je nujno povezano z vprašanjem preživetja poezije v modernem svetu. Nasprotno pa je drugo vprašanje povezano s tistim izredno nujnim in pomembnim: preživetje samega človeštva. Poezija, utemeljena na bratstvu elementov, oblik in bitij vesolja, je model preživetja. Hugo je v čudovitem stavku rekel: *Tout cherche tout, sans but, sans treve, sans repos* – Vse išče vse, brez namena, brez konca, brez prestanka. Razmerje med človekom in poezijo je staro kot zgodovina: začelo se je, ko so človeška bitja postala človeška. Prvi lovci in nabiralci so se nekega dne za neskončen trenutek osuplo zagedali sami vase v mirni vodi pesmi. Od tega trenutka dalje se ljudje niso nehali gledati v tem ogledalu. In videli so se obenem kot ustvarjalci podob in kot podobe svojih ustvarjanj. Prav zato lahko s trohico gotovosti rečem, da bo poezija obstajala tako dolgo, dokler bodo obstajali ljudje. Toda to razmerje se seveda lahko razdre. Ker je rojeno iz človeške imaginacije, lahko umre, če umre ali se izrodi imaginacija. Če bodo ljudje pozabili poezijo, bodo pozabili nase. In se vrnili v prvotni kaos.

Ciudad de México, 1. decembra 1989

Izbral in priredil Aleš Debeljak,  
Prevedel Jure Potokar

Esej je preveden iz Pazove najnovejše knjige *The Other Voice (Poetry and fin de siècle)*, Carcanet, Manchester 1992.